

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 32.019.5

Андрущенко Т. В.

доктор політичних наук, старший науковий співробітник
Інституту вищої освіти НАПН України, завідувач кафедри
політико-психологічних проблем суспільного розвитку,
Національний педагогічний університет ім.
М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
gileya.org.ua@gmail.com

**Політичні маніпуляції у технологіях
ТОТАЛІТАРНОЇ ПРОПАГАНДИ І СУЧАСНІСТЬ**

У статті розглянуто концептуальні підходи сучасних дослідників щодо феномену політичної пропаганди, проаналізовано основні політико-пропагандистські прийоми, здійснено компаративний аналіз засобів маніпулятивного впливу на суспільну свідомість у тоталітарних та демократичних країнах; автор стверджує, що орієнтація країн на демократичні цінності автоматично не знімає проблеми політичного маніпулювання свідомістю та поведінкою мас; потрібен комплекс виховних заходів щодо їх викоринення й формування політично свідомого громадянина демократичного суспільства.

Ключові слова: людина, свідомість, політика, політична свідомість, політична пропаганда, маніпулятивний вплив, стереотипізація свідомості, мова політики.

Глобальні процеси, що розгортаються в сучасному світі, переконливо доводять незворотність демократизації суспільно-політичного життя. Можна стверджувати, що демократія набула статусу однієї з основних цінностей людської цивілізації XXI століття. Однак це не означає, що функціонування демократичних норм, принципів, правил і процедур виключає маніпулювання політичною свідомістю громадян. Понад те, ми спостерігаємо, що деякі маніпулятивні засоби, котрі властиві, як прийнято вважати, тоталітарним суспільствам, нікуди не поділися і продовжують широко застосовуватись, вмівло маскуючись за демократичним фасадом.

Слід зазначити, що усі тоталітарні режими мають більш-менш однакові засоби і прийоми впровадження ідей, норм, настанов у свідомість та поведінку особистості, впливу на суспільне життя людей і культуру. Найбільш глибокому розгляду у вітчизняній і світовій філософській та науковій літературі піддано маніпулятивну систему ідеології фашизму. Зокрема, аналізуючи цю ідеологію, Ж. Доменак в книзі "Політична пропаганда" виокремлює такі основні правила впливу на свідомість як спрощення, перебільшення, оркестрування, переливання, однотайності та зараження [14, р. 33]. Як зазначають В. Андрущенко і М. Михальченко, ці правила тією або тією мірою притаманні всім тоталітарним ідеологічним системам і в разі потреби беруться на озброєння пропагандистським апаратом сучасних держав [4, с. 21-22]. Одночасно феномен маніпуляції останнім часом репрезентується в науковому дискурсі з огляду на масову свідомість, масову поведінку й масове суспільство загалом. Концепт останнього в сучасному теоретизуванні й дослідницькій рефлексії поступився місцем концепту демократичного суспільства. Реалії сучасних демократичних країн часто свідчать про те, що маніпулятивний вплив залишається вагомим інстру-

ментом організації суспільного життя. А основним його змістом вважається встановлення контролю над об'єктом впливу з тим, щоб змусити його діяти у спосіб, потрібний для того, хто здійснює маніпулювання. Серед основних прийомів та складових (напрямів) маніпулятивного впливу виокремлюються: суб'єктивно ангажоване оперування інформацією (цілеспрямоване перетворення інформації); приховування маніпулятивного впливу (потрібно замаскувати цілі маніпуляції, а в ідеалі й сам факт впливу зробити непоміченим); ступінь і засоби примусу (в межах офіційних соціальних структур обговорюється вияв сильної або слабкої позиції); мішені впливу (позначення тих психічних структур, на які здійснюється вплив з боку ініціатора впливу); тема уподібнення адресата впливу технічному приладу (об'єкти маніпулятивної обробки перетворюються на маріонеток, керованих тими, хто має владу) тощо [5, с. 195].

Отже, новітні реалії розвитку демократичних суспільств не тільки не виключають застосування маніпулятивних технологій, але й у ряді випадків, активізують їх. Дедалі більших обертів набирає поширення технологій маніпулювання, які зумовлюють функціонування всієї політичної системи суспільства. До того ж мистецтво маніпулювання зонайперше спирається на основні правила впливу на масову свідомість і насамперед на таке серед них, як правило спрощення, сутність якого полягає, зокрема, у зведенні будь-якої тези до простого, доступного та зрозумілого більшості значення. Орієнтуючись на найменш досвідченого члена аудиторії, пропаганда апелює до емоцій. Тому важливою вимогою є максимальне спрощення об'єкта пропаганди. Для успіху в пропаганді, особливо для створення образів або іміджу необхідно досягти асоціації об'єкта за однією рисою. Яскравим прикладом подібного підходу можна вважати висловлення Р. Рейгана стосовно СРСР як "імперії зла". Маніпуляція уникає складних виразів, образів і положень. Вона розгортається по лінії спрощення. Багатозначність, наявність напівтонів принципово не придатні для пропагандистських текстів [6, с. 12-13].

Водночас головною причиною використання спрощення, а отже, й певної стереотипізації дійсності, переважно виявляється необхідність економії часу й зусиль. Адже, якщо складні ідеї втілюються в спрощеному узагальненому образі, для їхнього сприйняття й осмислення потрібно менше часу та зусиль. Як наслідок, стереотипи відлучують людину аналізувати й синтезувати явища, критично їх оцінювати, а тому привчають приймати їх беззастережно. Отже, характерні властивості стереотипу – спрощення, стійкість і упередженість – можуть сприяти перетворенню його на ярлик, забобон, тенденційність, які надто складно зруйнувати.

У дослідників немає однозначного погляду на природу і суть стереотипу як спрощеного відтворення лю-

диною світу. Одні вважають, що стереотипи масової свідомості завжди є спеціально організованими і функціонують на підставі певних соціальних замовлень. Вони залежать від завдань соціалізації, а не від стихії чуттєвої природи сприйняття. Другі у формуванні стереотипу віддають перевагу значенню чуттєвого досвіду. Треті, погоджуючись з тим, що стереотипне мислення утворилося стихійно, підкреслюють, що стереотипи підтримуються свідомо, з допомогою спеціально й історично впроваджуваних у буденну свідомість апріорних суджень, які поступово пронизують усі сфери життя і, насамкінець, набирають сили етичного закону або правил співіснування, що мають історичне значення. Водночас майже всі дослідники зазначають, що переважна більшість функціонуючих стереотипів масової свідомості пояснюється гігантським впливом на індивіда засобів масової інформації, які формують ставлення людини до світу, типи її поведінки (на прикладі вчинків “героїв” преси, радіо, телебачення, Інтернету) і намагаються “прив’язати” ці принципи поведінки до визначених ЗМІ сфер життєдіяльності суспільства. Така маніпуляційна діяльність ЗМІ щодо індивідуальної і масової свідомості має чітко виражену пропагандистську природу [9, с. 102-103].

Пропагандистська діяльність ЗМІ в сучасному суспільстві будується на впровадженні у свідомість людей певних “цінностей” у формі системи спрощених стандартів поведінки, соціальних іміджів, політичних міфів та ілюзій. А правило спрощення в процесі стереотипізації як створення ілюзорних стандартів є одним з головних стрижнів пропаганди. З погляду Ж. Еллюля, всі людські стереотипи, забобони тощо певною мірою є продуктами пропаганди, в якій обов’язковими є спрощення. Вони необхідні насамперед тому, що чим більшою є аудиторія, тим більшою є потреба в спрощенні. Якщо, наприклад, стереотипізується досить складне явище, ідея, то розрив між цими спрощеними уявленнями і реальністю розширюється. Пропагандист тільки тоді буде спроможний адекватно реалізовувати поставлені перед ним завдання, коли врахує за допомогою існуючої інформації наявні стереотипи та навіювані забобони. Тому він зобов’язаний знати аудиторію, набір її стереотипів, підґрунтя, на якому розгортається пропаганда тощо [13, с. 212-213]. Спрощення дозволяє відобразити головну думку, яку необхідно нав’язати аудиторії, у формі короткого та енергійного твердження. Така форма спирається на беззастережну віру і потребує в аудиторії відмови від роздумів. Через це спрощення виявляється одним з головних правил упровадження потрібних стереотипів у свідомість індивіда. Під цим оглядом можна стверджувати, що спрощення вкорінюється у глибинах підсвідомості, там, де зароджуються мотиви дій людини.

Сучасні теоретики і практики пропаганди не тільки взяли на озброєння тезу В. Липмана про можливість психологічного впливу на людей за допомогою ілюзорних стереотипів, але й поглибили її тезою про необхідність такого впливу. Його думка про те, що “пересічна людина” мислить переважно ірраціонально, підтримується майже всіма теоретиками пропаганди. “Всі вони сходяться на тому, що пропаганда і, особливо, маніпуляція масовою свідомістю повинні бути звернені не до розуму людини, а до емоцій. Хоча теоретики пропаган-

ди і не заперечують ролі людської свідомості та відзначають значення попереднього досвіду, але основним методом пропаганди вважають стереотипізацію – вироблення за допомогою інформації стереотипних уявлень” [9, с. 06].

Сила стереотипів, на думку А. Тертичного, полягає в тому, що вони автоматизують мислення. Спрощуючи його, вони допомагають без будь-яких труднощів давати оцінку тим явищам, яких стосуються стереотипні судження. Наприклад, поширене в ЗМІ стереотипне твердження “загниваючий капіталізм” дозволяло свого часу обирати чітку позицію щодо капіталізму загалом. Але цей спрощений стереотип спрацьовував і стосовно будь-яких явищ, притаманних капіталістичному світу [11, с. 162]. Тому багато дослідників звертають увагу на зв’язок подібних спрощень у свідомості людей із впливом ЗМІ, які формують ставлення до світу. Брак часу, а також необхідність забезпечення оперативності та максимального впливу на аудиторію часто призводить до того, що журналісти віддають перевагу видовищним або сенсаційним подіям. Отримавши повідомлення про них, люди змушені трактувати їх з урахуванням звичних механізмів, наявних політичних рішень. Розіграна в ЗМІ вистава спричинює в індивідів не лише пасивне сприйняття прихованої системи ідеологічного панування, але й утвердження в свідомості людей під час побудови інформації дихотомії “законний – незаконний”. Такий підхід не сприяє виробленню в індивідів чітких позицій, і вони підсвідомо тягнуться до спрощеного пояснення складних проблем. З огляду на це А. Моль сформулював правило, на яке спираються усі сучасні ЗМІ: повідомлення завжди повинно мати рівень зрозумілості, відповідний коефіцієнту інтелектуальності приблизно на десять пунктів нижче середнього коефіцієнту того соціального устрою, на який розраховано повідомлення [7, с. 249].

Отже, основним способом маніпулятивного впливу на широку громадськість є цілеспрямоване просування спрощених стереотипів і образів. Адже стереотипи – це спрощені уявлення про соціальне явище або певного суб’єкта, які мають яскраве емоційне забарвлення і безпосередньо не сліднують із власного досвіду індивіда. Створення таких уявлень передбачає апелювання до емоційної сфери особистості, що є особливо ефективним у випадку великого скупчення людей. Останнє робить можливим використання механізму масового зараження, який значно посилює вплив на сферу емоцій [8, с. 185].

Приклади подібного маніпулятивного впливу можна знайти у новітній історії України. Хоча процес демократизації українського суспільства й базувався на принципах рівності та свободи, однак суперечності доби переходу від комуністичного режиму до демократії зумовили формування так званого “перехідного” типу особистості, для якого притаманне спрощене амбівалентне ставлення до суспільних перетворень [3, с. 25]. Водночас у сучасних українських реаліях усі види маніпуляцій набувають інваріантних проявів, тому що, як стверджує М. Попович, “...де люди активно чогось хочуть, ними маніпулювати фактично неможливо. Маніпулювати можна тільки там, де люди більш-менш байдужі” [1]. Це актуально для сучасної України, політичний дискурс якої, окрім всього іншого, характеризується частими

політичними кризами та низьким рівнем політичної культури населення. Все це є досить сприятливим ґрунтом для різних маніпулятивних технологій. Маніпулювання призводить до зниження творчого потенціалу населення, “спрощення” суспільної свідомості, зменшення її інноваційної активності внаслідок включення цієї свідомості в комунікацію як пасивного об’єкта маніпулювання. Тривала й постійна експлуатація суспільної свідомості через застосування маніпулятивних технологій може призвести до вкрай негативних наслідків. Тому кожний громадянин має навчитися протистояти маніпулюванню. Це передусім стосується його власної ідентифікації з певними цінностями, способами і стилем життя, перегляду установок, цінностей, норм тощо [2, с. 184].

Отже, постає проблема вибору ефективних й оптимальних способів управління суспільно-політичними процесами, автентичних демократичному устрою. Змістом цієї проблеми можна вважати питання щодо можливості й зацікавленості сучасної еліти у відході від спрощених засобів впливу на громадян і подальшого конструктивного соціокультурного розвитку. Тому “тематика маніпулювання в демократичних суспільствах вимагає подальшої науково-теоретичної розробки. Зокрема, потребують осмислення питання, що пов’язані як зі способами виявлення методів і загалом технологій маніпулювання в сучасних демократичних суспільствах, так й з пошуку альтернативних, позбавлених маніпулятивного арсеналу шляхів управління демократичною громадою. Самоідентифікація соціуму в поєднанні з реальним втіленням демократичних цінностей і принципів має бути перспективою цивілізаційного поступу” [5, с. 198].

А доки продовжує діяти правило спрощення, маніпулятивні технології будуть використовуватися з метою таємного психологічного, політичного, комерційного і навіть фізичного примусу. По суті, маніпуляція – це насильство, яке впливає на підсвідомість, викривляє сприйняття людиною реальності, робить її інструментом задоволення чужих потреб, нівелює індивідуальність. Серед притаманних маніпулюванню найбільш важливих ознак можна виділити прагнення отримати односторонню вигоду, зиск в ситуації, коли до реципієнта ставляться як до засобу досягнення зовнішніх цілей. Особливо це притаманно політичному маніпулюванню, яке було й залишається невід’ємною складовою будь-якої політичної боротьби, від виборів до звичайного опитування громадської думки. Головною особливістю політичного маніпулювання є те, що воно часто змінює поведінку людей не на їхню ж користь. Крім того, вдале політичне маніпулювання потребує технічного забезпечення, доступу до ЗМІ і висококваліфікованих спеціалістів, що тягне за собою значні матеріальні витрати. Тобто маніпулювання можуть проводити відповідні державні органи, які не відчувають браку грошових ресурсів. Проте окрім державних органів маніпулятивну діяльність проводять різні олігархічні і кримінальні структури, політичні партії і навіть громадські організації для забезпечення власних інтересів. Політичне маніпулювання дуже часто використовується з метою перемоги у виборчих кампаніях. Яскравим прикладом цього є введення до “партійних списків” кандидатів у депутати відомих і видатних діячів науки і культури,

мистецтва і спорту. “Залучаючись” їх авторитетом, маніпулятори створюють ілюзію власної величі й фактично спекулюють на захопленнях людей цими видатними особистостями. Подібна тотальна міфологізація суспільної свідомості є результатом дії низки чинників – психологічних, історичних, ментальних, соціокультурних, інформаційно-технологічних, освітніх, політичних тощо. Кожен із них відрізняється специфічними шляхами, засобами та наслідками впливу на почуття, думки й процес мислення людини.

Такий вплив часто визначається й реалізацією в процесі політичної маніпуляції свідомості і поведінкою особистості правила перебільшення, спрямованого на гіпертрофування та спотворення окремого факту, фрази, тези, стану тощо. Як приклад можна навести перебільшення західними політтехнологами домінування демократії у трансформаційних суспільствах. Адже в сучасному світі формування та розвиток нових політичних систем переважно спрямований або до авторитаризму, або до демократії. Остання тенденція принаймні є неохідною і об’єктивною, а отже, домінуючою. Водночас зазначені тенденції реалізуються за умови значного зовнішнього політичного впливу на національні політичні системи, який здійснюється на підставі політичної інженерії та маніпулятивних технологій. Однак експортовані Заходом політичні технології виявляються іноді не розрахованими на ментальні особливості, політичну культуру трансформаційних суспільств. Та й політичним силам, які репрезентують парламентську більшість в Україні, не вдається повністю реалізувати намічені державні реформи, зокрема ті, що визначають демократичний статус відносин між державою і її громадянами з огляду на наявні перебільшення власної сили і впливовості не тільки всередині країни. На декларативному рівні Україна позиціонує себе не інакше як країна із демократичним типом політичної системи. Це пояснюється тим, що світова спільнота вважає демократію загальноприйнятною. “Саме тому українська влада змушена, принаймні, ілюзорно демонструвати демократичність своєї політики. Водночас реальний стан розвитку демократії в Україні викликає стурбованість, оскільки намітилася стабільна тенденція до згорання процесів розвитку демократичних свобод” [12, с. 51-52]. Через це в демократично орієнтованому українському суспільстві проблема маніпулятивного впливу набуває морально-суперечливого забарвлення, а державним структурам повсякчас доводиться маскувати або хоча б уникати розголосу здійснення такого впливу.

Гіпертрофованість, перебільшення й спотворення в політичних технологіях, які застосовуються в нашій країні, часто зображується або як наслідок тоталітарної спадщини, або як “володарювання” олігархічних кланів, які продовжують маніпулювати суспільством у власних інтересах. Для сучасних маніпуляторів притаманне поглиблення можливостей та удосконалення методів і засобів впливу на свідомість людей, а також їх поєднання із демагогічним і цинічним підходом у використанні такого впливу.

З нашого погляду, головним чинником протидії політичним маніпуляціям, зменшення їх негативного впливу на суспільну свідомість є підвищення змістовного рівня і глибини демократичного мислення (свідомості) і політичної культури громадян. Передусім, це

стосується країн, що лише торують шлях до високих стандартів сучасної демократії. Формування належної демократичної політичної культури в Україні, здається, завершило стадію зародження й вийшло на рівень інтенсивного розвитку. У вузах і коледжах впроваджуються курси з “Основ демократії”, більш політично вираженими стають предметні інформаційні канали ЗМІ, відчувається помітна демократична орієнтація більшості політиків. І все ж, за нашою оцінкою, означений процес є далеким до завершення. Формування демократичної політичної свідомості і культури є процесом суперечливим і

довготривалим. Важливо постійно тримати його в полі зору державної гуманітарної політики.

Список використаних джерел

1. Байдужість – поле для маніпуляцій. Розмова з Мирославом Поповичем // *І*, 2003. – № 30. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n30texts/popovych.htm>
2. Воронина Н. И. Массовая культура / Н. И. Воронина // *Вопросы философии*, 2005. – № 8. – С. 184-187.
3. Головаха Є. Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особливості / Є. Головаха // *Політичні читання*, 1992. – № 1. – С. 24-39.
4. Губерський Л. В., Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. – К., 2002. – 580 с.
5. Застольська В. В. Маніпуляція як засіб формування ціннісно-нормативних уявлень в сучасних демократичних суспільствах // *Філософські проблеми гуманітарних наук. Альманах*. – 2010. – № 17. – С. 195-199.
6. Леонтьєва Л. Є. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів / Л. Є. Леонтьєва ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. – К., 2004. – 298 с.
7. Моль А. Социодинамика культуры : пер. с фр. / предисл. В. Бирюкова. – изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
8. Политическая реклама / науч. ред. А. А. Бирюков. – М.: Никколо-медиа, 2002. – 240 с.
9. Рябоконт О. Стереотип як механізм сприймання інформації і стереотипізація як метод впливу змі на масову свідомість // *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. – вип. 26 / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2010. – 308 с. – С. 100-109.
10. Тарас Березовець: “Андрій Шевченко у списку – це типова маніпуляція” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tv.tv.ua/video/taras-berezovets-pro-sportsmeniv-v-politytsi.html>
11. Тертычный А. А. Расследовательская журналистика : учеб. пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 384 с.
12. Шпірко Д. Стан розвитку демократичної політичної системи України на сучасному етапі // *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій (Суми, 19-20 квітня 2012 року). Частина друга. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – С. 49-52.
13. Эллюль Ж. Политическая иллюзия / Ж. Эллюль. – М.: NOTA BENE Media Trade Co., 2003. – 432 с.
14. Domenach J.-M. La propagande politique. P., 1962. – 336 p.

Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, старший науковий співробітник Інститута вищого образования НАПН України, завідувач кафедри політико-психологічних проблем общественного развития, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Политические манипуляции в технологиях тоталитарной пропаганды и современность

В статье рассмотрены концептуальные подходы современных исследователей относительно феномена политической пропаганды, проанализированы основные политико-пропагандистские приемы, осуществлен компаративный анализ средств манипулятивного влияния на общественное сознание в тоталитарных и демократических странах; автор утверждает, что ориентация стран на демократические ценности автоматически не снимает проблему политического манипулирования сознанием и поведением масс; нужен комплекс воспитательных мероприятий относительно их искоренения и формирования политически сознательного гражданина демократического общества.

Ключевые слова: человек, сознание, политика, политическое сознание, политическая пропаганда, манипулятивное влияние, теоретизация сознания, язык политики.

Andrutchenko T. V., doctor of political sciences, senior staff scientist of Institute of higher education of NAPS of Ukraine, manager of department of political and psychological problems of community development, National pedagogical university the name of M. P. Dragomanov (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Political manipulations in technologies of totalitarian propaganda and contemporaneity

In the article conceptual approaches of modern researchers are considered in relation to the phenomenon of political propaganda, basic political and propagandist receptions are analysed, the comparativ analysis of facilities of manipulation influence is carried out on public consciousness in totalitarian and democratic countries; an author asserts that the orientation of countries on democratic values automatically does not take off the problem of political manipulation consciousness and behavior of the masses; the complex of educator measures is needed in relation to their eradication and forming politically of conscious citizen of democratic society.

Keywords: man, consciousness, politics, political consciousness, political propaganda, manipulation influence, to teorematizatsiya consciousness, language of politics.

* * *

УДК 327.7

Аширов В. Г.

доктор философии по философии, доцент,
Гянджинский государственный университет
(Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

ГУАМ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ

Освещаются проблемы развития стран Черноморско-Каспийского региона и их безопасности. Подробно рассматриваются обуславливающие эти процессы факторы. Обращается внимание на то, что совпадение стратегических интересов в области укрепления национальной государственности обусловило необходимость более тесного сотрудничества Азербайджана, Грузии, Украины и Молдовы, что привело к созданию в 1997 году нового регионального объединения – ГУАМ.

Ключевые слова: мировая общественность, экономические процессы, транспортно-энергетические, реализация, интеграция.

(статья друкється мовою оригіналу)

В последние годы предметом пристального внимания мировой общественности стали проблемы развития стран Черноморско-Каспийского региона и их безопасности. Это обусловлено, прежде всего, следующими обстоятельствами:

– ожидаемым вовлечением в мировые экономические процессы энергетических ресурсов региона по мере строительства новых транспортно-энергетических коридоров;

– начавшейся реализацией проектов строительства новых транспортных маршрутов, соединяющих Европу с внутренними просторами Азии и Дальнего Востока;

– наличием в региональном пространстве взрывоопасных локальных конфликтов, несущих угрозу стабильности и безопасности Европы и Азии;

– необходимостью интеграции региона в складывающуюся новую архитектуру европейского сообщества на основе углубления процессов экономической модернизации и политической демократизации существующих здесь социумов [1, с. 2].

Совпадение стратегических интересов в области укрепления национальной государственности обусловило необходимость более тесного сотрудничества Азербайджана, Грузии, Украины и Молдовы, что привело к созданию в 1997 г. нового регионального объединения – ГУАМ.